

Lídia Vázlat

Dr. Bodó Sára professzor asszonnyal együtt kezdtük tanári pályánkat az 1990-es évek elején Debrecenben. Remélem tehát, hogy a közös kezdésre is emlékezve, életének e jeles évfordulóján, virágcsokor helyett, szívesen fogadja ezt a szerény teológiai vázlatot. Isten éltesse őt! Az ApCsel 16,13-40 Filippi-perikópája ugyan nem ismeretlen a teológia exegézisben, de elsősorban a gyermekkeresztség kapcsán (az ún. *oikos-formulák* miatt), vagy pedig a feminista teológia szempontjait figyelembe véve foglalkoztak vele. Érdemes azonban a katekhézis számára is előtérbe állítani az „első európai keresztyén”, Lídia alakját. Bár több évtized távlatából készítette Lukács a leírást, de érezhetően nem a tárgyilagos, objektív riporter szemszögéből, hanem a saját élményei alapján. A rokonszenvező résztvevő stílusában felfrissített emlékek teológiai stilizálása a tematika gondos kiválogatásában és az evangélista szerkesztői munkájában is híven visszatükröződik.¹

*

A jeruzsálemi apostoli gyűlés (ApCsel 15,1-35) után Pál és Barnabás újabb missziói utat készít elő Antikókhiában. Céljuk kettős: egyrészt meg kívánják látogatni az első missziói útjuk során alapított gyülekezeteket, másrészt tá-

1 A személyes élményekre utalhat esetleg, hogy az ún „mi-tudósítások” (pl. 1. sz. fogalmazások az ApCselben) első megjelenése ehhez a perikópához kötődik. A „mi-tudósítások” értelmezése természetesen erősen vitatott az újszövetségi exegézisben. Mindenesetre napjainkban több exegéta is felveti (pl. Peter Pilhofer lásd alább!) azt a lehetőséget, hogy Lukács evangélista Filippiben született, tehát ἀνήρ Μακεδών. Ennek tulajdonítják a Filippi-perikópa viszonylag nagy terjedelmét, illetve a rendkívül precíz útleírásokat, helytörténeti ismereteket az ApCsel 16-ban. Ezt a lehetőséget már a kitűnő magyar író, Cs. Szabó László is felvetette, aki a Plutarkhosz-fordító ΜΑΤΗÉ Elek tanulmányától ihletetten (Ismerte-e Plutarchos az újszövetségi irodalmi hagyományt? *Theologiai Szemle* Úf. 8 (1965)/5-6, 150–153.), egy fiktív levélváltást kreál Lukács, Poncius Pilátus fia, Josephus Flavius és Plutarkhosz között (in: Cs. SZABÓ László: *Római muzsika*, München, Auróra, 1970. 209–234.) 209: „Lukács „orvos volt, valószínűleg a szíriai Antiokheiaiban született, telepes családja Makedóniából szakadhatott le, Filippi vidékéről”.

jékoztatni akarják őket az apostoli gyűlés pogánykeresztyénekre vonatkozó határozatairól (vö. ApCsel 15,20). De még útra kelésük előtt vita támadt közöttük János Márk személye miatt, akit Barnabás magukkal kívánt vinni. Pál viszont ellenezte ezt János Márk korábbi magatartására hivatkozva (vö. ApCsel 13,13). Így útjaik elváltak. Barnabás János Márkkal Ciprus szigetére hajózott, Pál pedig Szilásszal a Szíriában és Kilikiában alapított gyülekezeteket látogatta végig. Így jutottak el Derbébe és Lisztrába, ahol a fiatal Timóteus személyében újabb kísérőt kaptak (ApCsel 16,3).

Missziói útjuk innen induló további szakasza, irányvonalát tekintve, meglehetősen változatos. Két ízben is közbeszól a Lélek, és eredeti útitervük megváltoztatására kényszeríti őket. Először megakadályozza, hogy *Asia minor* provinciában hirdessék az igét (16,6), majd nem engedi, hogy ÉK-i irányba fordulva, Bitiniába menjenek (16,7). Így érkeznek meg, Mízia tartományon áthaladva, vagy azt megkerülve (παρελθοντες!), Tróászba (tkp. Alexandria Tróász), ahol Pál egy éjszakai látomásban indítást kap arra, hogy a *Hellészpontoszon* átkelve, Makedóniában hirdesse az evangéliumot. A Hellészpontosz, ez az Égei-tengert a Márvány-tengerrel egybekötő tengerszoros, annak idején természetes határvonal volt Kis-Ázsia és Makedónia provincia között, ma pedig az Ázsia és Európa közötti határvonalat jelenti. Ezáltal – legalábbis a későbbi korszakok felől nézve – európai és így világtörténelmi jelentőségű eseménysor az, amiről Lukács a továbbiakban tudósít. A krónikás úgy alakítja itt az elbeszélés fonalát, hogy maga is részesévé lesz az eseményeknek. Nem spontán kinyilatkoztatásról, vagy magányos elhatározásról beszél, hanem előbb reflexióról, azt követően pedig közös döntésről. Miután Pálnak, az inspirált apostolnak, éjjel „látomás” (ὄραμα) jelent meg, így folytatja Lukács: „megértettük (συμβιβάζοντες), Isten oda hívott bennünket” (10. v.) Pál tehát az egyéni látomás után egyeztet a csapatával, és együtt arra a következtetésre jutnak, hogy a vízió nem illúzió, hanem reveláció. A döntést nyomban tett követi, és útra kelnek új partok felé. Lukács itt jelentkezik első ízben az ún. „mi-tudósítással” (vagyis a 16,10-ben az elbeszélés többes szám első személyre vált: „megértettük”; „igyekeztünk elmenni”).² Ennek következtében ő is átkel Pállal és munkatársaival együtt a tengerszoroson, és így az evangéliummal együtt érkezik kontinensünkre.

A történelmi viszonyok természetesen ennél sokkal összetettebbek és egyúttal prózaibbak is. Lukács szemszögéből nézve csupán annyi történt, hogy a misszionáriusok a Birodalom egyik tartományából egyszerűen átmentek egy másik tartományba. Csak mai látásunk adja azt az többlettértelmezést,

2 További mi-tudósítások az ApCselben: 20,5-15; 21,1-18; 27,1-28,16.

hogy itt érkezett meg első ízben az európai kontinensre az evangélium (holott Rómában már korábban jelen van!). Ettől függetlenül nyilván az ApCsel ábrázolásának is megvan a maga sajátos teológiai szempontja. Ez pedig az, hogy a pogányokból lett keresztyének üdvtörténeti helyzetével foglalkozó apostoli zsinat után Lukács szeretné bemutatni az első, Krisztus-hitre tért „minta-keresztyént”, a kis-ázsiai Thiatirából Filippibe költözött bíborásus asszonyt, Lídiát, aki egész háznépével együtt megkeresztelkedett.

1. Filippi

Az Acta szemléletmódja szerint tehát Európában Filippi városában alakult meg az első keresztyén gyülekezet.³ Filippi szinte túlságosan is kis város volt a páli misszió szempontjából, mivel a széles látókörű stratégaként gondolkodó apostol inkább a provinciák fővárosait, tehát a nagy metropoliszokat kereste fel az evangélium hirdetése céljából. Emiatt Lukács egy kicsit még meg is „emeli” a város jelentőségét azzal, hogy jelzi: Filippi Makedónia provincia „első kerületének” a városa.⁴ De nem csak a város földrajzi helyzetét írja

3 Görögországot Kr. e. 168/167-ben foglalták el a rómaiak, és Makedóniát négy autonóm régióra vagy kerületre (μερίς) osztották fel. Az első kerületben volt Filippi, illetve az ApCsel-ben is említett Neapolisz, Apollónia és Amfípolisz, amely a kerület kormányzati központja lett. A második kerületben volt Thesszalonika, egész Makedónia fővárosa, a harmadik kerülethez tartozott Bérea. Kr. e. 146-ban provinciává alakították át a területet, de továbbra is megmaradt Thesszalonika fővárosnak és megmaradt a négyes kerületi felosztás is. Filippi akkor tett szert nagyobb jelentőségre, amikor Kr. e. 146 és 120 között megépítették a *Via Egnatia* nevű tranzit-utat, amely Thrákián és Makedónián áthaladva egybekötötte Rómát a Birodalom keleti részeivel, és érintette a várost is. A Caesar-gyilkos Brutus és Cassius legyőzése után (Kr. e. 42) az egyik győztes, Marcus Antonius, veterán katonákat telepített az addigi makedón és thrák lakosság közé, és római várossá, *coloniá*-vá alakította át a várost. Az Antonius Kr. e. 31-ben legyőző Octavianus (Augustus) pedig a *Colonia Iulia Augusta Philippensis* nevet adományozta neki. Ezzel jelentősen megnövekedett a város lakossága, és egyúttal határozottan római jellegű várossá vált. Az ókori város történetének legjobb mai szakértője, Peter Pilhofer, szerint Filippi a Birodalom keleti részének legrománizáltabb városa volt („Kis-Róma”). Vö. PILHOFER, Peter: *Philippi I. Die erste christliche Gemeinde Europas*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1995. (WUNT 87), 118kk.

4 Az Acta 16,12b görög szövegének Filippi városára vonatkozó, rendkívül komplikált szöveggyomáryozása (lásd a kritikai apparátus!) szövegkritikai döntést igényel. Tartalmi kérdéseket vet fel ugyanis a *Papyrus 74*, valamint a nagy kódexek (*Sinaiticus*, *Vaticanus* stb.) által favorizált olvasat (πρώτη της μερίδος [της] Μακεδονίας πόλις), amelyet egyébként a magyar bibliafordítások is követnek a *Vizsolyi Bibliától* („Macedóniának első és fő városa”) egészen a 2014-es revidéált új fordításig („Macedónia vidékének első városa”). Filippi ugyanis soha nem volt Makedónia, vagy a provincia valamely vidékének fővárosa, vagy „első” városa, amint azt egyébként a 2014-es ÚF-revizíó alapjául szolgáló NESTLE-ALAND 27. kiadása is sugallja a πρώτη/πρώτης ingadozó alakjában. Hasonlóképpen gondolkodik VARGA Zsigmond szótára, amely a μερίς ill. Φίλιπποι címszó alatt Filippivel

le pontosan, hanem társadalmi-politikai szerkezetét is. Tudja, hogy Filippi nem görög *polis*, tehát nem a hellénista városok építészeti struktúrája a jellemző rá, hanem római alapítású *colonia*, eredetileg veterán katonák számára kijelölt hely. Ezért olvassuk a 21. versben: „mi rómaiak vagyunk”. A városi közigazgatás döntéshozói is a római kolóniákhoz illő, pontos megnevezésekkel szerepelnek a leírásban: ἄρχοντες (19. v. ÚF: „hatóság”), στρατηγός (20.22.35.36.38. v. ÚF: „előljárók”), ῥαβδοῦχοι (35.38. v. ÚF: „törvényszolga”). Később Pál az itt megalakult gyülekezetnek írja az egyik legszebb levelét.

2. Az istentisztelet helye Filippiben

Pál apostol, Lukács leírása szerint, Filippiben is az első missziói útjuk gyakorlatát követi: kapcsolatfelvétel céljából először a helyi zsidó istentiszteleti közösséget keresi fel, mégpedig szombatnapon. Itt találkozhatott ugyanis főként olyanokkal, akik egy politheista világban a Krisztus evangéliuma felé a leginkább nyitottak voltak monotheista hitük miatt. Most is elsősorban az ún. „istenfélők” csoportjára figyelt (φοβούμενοι τὸν θεόν). Ezek a szimpatizáns pogányok nem voltak teljes jogú tagjai a zsinagógai közösségnek, mivel (férfiak esetében) nem voltak körülmetélve és nem tartottak meg minden étkezési és tisztasági törvényt. Viszont: részt vettek a zsinagógai istentiszteleteken, az egy igaz Istenhez imádkoztak, benne hittek, és megtartották a Tízparancsolatot.

Filippiben a zsidók istentiszteleti gyülekezőhelye (προσευχή) a városfalon kívül volt (vagyis: *extra muros*), és a hagyományos fordítás szerint: „egy folyó mellett” (παρὰ ποταμῶν). A korábbi kutatás ezt a folyót a Gangitészszel azonosította.⁵ A Gangitész azonban az akkori városfaltól É-ra, mintegy két

kapcsolatban „első város”, „főváros” fordítást javasol. Ld. azonban az 1.sz. lábjegyzetben a μερίς kifejezés történeti háttérét! A legvalószínűbb olvasat a Johannes Clericusnak (Clericus cj) tulajdonított, és a modern kommentárokból előszeretettel idézett konjektúra: ἡ τις ἐστὶν πρώτη μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία, vagyis: „amely Makedónia első kerületének városa, római település [*colonia*]” (vö. pl. CONZELMANN, Hans: *Apostelgeschichte*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1963. (HTN 7), 474., PILHOFER, *Philippi I. ...*, i. m., 159–165). Ezt néhány Vulgata-kéziratban megőrzött olvasat is támogatja. Erre az olvasatra egyébként már ZAHN, Theodor: Acta-kommentárja felhívta a figyelmet (*Die Apostelgeschichte des Lucas II.*, Lipcse, Deichert, 1927. (KNT V/2), 569). Zahn hangsúlyozza, hogy a Lukács által itt használt μερίς kifejezés egyértelműen a makedón királyságnak a rómaiak által történt felosztására utal. Mivel pedig Filippi az első kerületben volt, ezért a πρώτη sorszámnév csakis a μερίς jelzője lehet.

5 Vö. COLLART, Paul: *Philippes, ville de Macédoine, depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine*, I-II. Paris, De Boccard, 1937. Collart feltevését PILHOFER munkájából ismerem (*Philippi I.*, i. m., 165–174.).

és fél km távolságban folyt. Ekkora utat viszont nemigen tehettek volna meg a hívők a szigorú szombat-törvény miatt (a „szombatnapi járőföld” alig egy kilométer). Ezért kizárható a Neapolisz-kapu (ezen át érkezett K felől a *Via Egnatia* a városba), és hasonló okból az Amfipolisz-kapu is (itt hagyta el Ny felé a várost), amelyeken át el lehetett jutni a Gangitészhez. Ráadásul a Neapolisz-kaputól a folyóhoz vezető út egy temetőn haladt át, ami ismételen ellenkezik a mózesi szombattörvénnyel. Ezért érdemes P. Pilhofer javaslatát követni, aki a K-Ny-i tengelyirányon fekvő Amfipolisz-kaputól mintegy 300 méterrel délebbre, DNY-i irányban lévő harmadik kapura gondol, mivel itt egészen közel, mintegy 50 méternyire folyik egy kétszáz méteres szakaszon a *Zygaktész* nevű patak.⁶ Ez lehetett az a kapu, amelyen át Pálék az imádkozás helyére jártak. Pilhofer a *παρὰ ποταμὸν* kifejezést nem az imádkozás helyére vonatkoztatja, hanem e harmadik kapu helymeghatározásának tekinti, vagyis az *ἔξω τῆς πύλης* jelzőjének, ami nyelvtanilag lehetséges (= „a folyó melletti városkapu”).⁷ Ebből következne az *οὗ ἐνομιζομεν προσευχῆν εἶναι* mellékmondat új értelme,⁸ miszerint a *προσευχή* „szokásos helye” a városfalon kívül van. Bár számtalan adat van az Ókorban a víz mellé épített zsinagógákra vonatkozóan,⁹ de a diaszpórában már nem lehet egységes szokásról beszélni. Filippiben sem feltétlenül a folyó közelsége miatt gyülekeztek a városfalon kívül (*extra muros*) a hívők, hanem a város *colonia*-jellege miatt, amely egyet jelentett a különféle pogány templomok sokaságával (görög, thrák, római stb. kultuszhelyek). Főként ezért szemelték ki a városkapun kívül az imádkozásra alkalmas helyeket minden olyan helyen a diaszpórában, ahol nem volt zsidó-negyed. Így volt ez az erősen római jellegű várossá átalakított „kis Rómában”, Filippiben is. Kérdéses, hogy volt-e zsinagógaépülete a valószínűleg maroknyi zsidó közösségnek, amely tehát az „istenfélő” szimpatizánsokkal együtt sem lehetett meghatározó, szerves része az egyébként sokszínű vallási kultúrájú városnak. A *προσευχή* kifejezést fordíthatnánk ugyan

6 PILHOFER: *Philippi I.*, i. m., 165–174., szerint téves Collart helymeghatározása, és úgy gondolja, hogy ezen az 1937-ben felfedezett városkapun át jártak Pálék az imádkozás helyére. A kis hegyi folyó nevét GYÖRI István: *Útikalauz – Macedónia. Észak-Görögországban Pál apostol nyomát kereső zarándokoknak*, Pápa, PRTA, 2018. 32. – nyomtatás alatt lévő munkájából vettem.

7 PILHOFER, *Philippi I.*, i. m., 171.

8 Ezt a szövegváltozatot adja a főszövegben a NA 27. kiadása, számtalan korrekcióval. Ha valóban ez volna az „eredeti” szöveg, amely egyébként jól illeszkedik a görög szövegbe (*ἐνομιζομεν* – „mi-tudósítás”!), érthetetlen volna a sokféle szövegvariáns megjelenése. Érdemes ezért a ZAHN (i. m., 570.) által preferált *Textus receptus*-változatot előnyben részesítenünk, amelyet VARGA Zsigmond szótára is (*νομιζω*) első helyen említ: *οὗ ἐνομιζομεν προσευχῆν εἶναι* = „ahol szokás szerint az imádkozás helye van”.

9 Vö. ZAHN, i. m., 572.

„zsinagógának”, mert ilyen jelentése is van.¹⁰ Maga Lukács azonban általában az „imádság” jelentésben használja (pl. ApCsel 1,14), és csak itt szerepel a szó az ApCsel-ben az „imádkozás helye” értelemben (13. és 16. v.), egyébként pedig a συναγωγή kifejezéssel jelöli a zsinagógaépületet (pl. ApCsel 17,1). Pilhofer ugyan zsinagógaként értelmezi itt a προσευχή kifejezést, de elismeri, hogy erre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre semmilyen régészeti lelet, és a legújabban előkerült, ilyen vonatkozású felirat is csak a 4.-5. századból való.¹¹ Tehát itt, a városfalon kívül, Isten szabad ege alatt születik meg az a keresztyénség, amely Lídia házából kiindulva majd új identitást ad nem csak a városnak, hanem egész Európának is.

3. A Lídia név

Lukács az első európai keresztyént Λυδία-ként említi. Ez a megnevezés nagy valószínűséggel nem „utónév”, hanem a λυδία melléknévből (= lídiai) képzett *ethnikon*, amely az asszonyt származási helyéről azonosította.¹² Ez a sok népből álló Római Birodalom területén megszokott gyakorlat volt. Ezért nem okozhat gondot számunkra az a tény, hogy Pálnak a filippibeli gyülekezethez írt levelében nem fordul elő a Lídia név, mivel a levél írása idején az asszony esetleg már nem lakott Filippiben (esetleg meghalt?), vagy éppen a Fil 4,2-ben említett két asszony valamelyike, Evódia vagy Szintikhé, is viselhetett a Λυδία melléknévet. De ne feledkezzünk meg arról, hogy Pál nagyon kevés nevet említ a Fil-ben, és csupán azért említi meg ezt a két asszonyt is név szerint, mert rászolgáltak az intésére. A Lídia név egyrészt arra utal, hogy az így azonosított személy görög bevándorló volt Filippiben. Másrészt akár szabadon bocsátott egykori rabszolga is lehetett (rabszolgákat emlegettek az *ethnikon* alapján), aki azonban már szorgalma és tehetsége alapján el-

10 Vö. HENGEL, Martin: Proseuche und Synagoge. Jüdische Gemeinde, Gotteshaus und Gottesdienst in der Diaspora und in Palästina, in: JEREMIAS, Gert – KUHN, Heinz W. – STEGEMANN, Hartmut (ed.): *Tradition und Glaube. Das frühe Christentum in seiner Umwelt. Festgabe für Karl Georg Kuhn zum 65. Geburtstag*, Göttingen, 1971. Vandenhoeck & Ruprecht, 180–187.

11 Vö. PILHOFER, *Philippi II.*, i. m., 389k.: egy 1987-ben talált zsidó sírfeliratról van szó (387a/G813). – Roppant szerény épületecskére, még inkább a folyóparton, szabad ég alatt tartott istentiszteletre gondol pl. HAENCHEN, Ernst: *Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1977. (KEK III), 475. vagy ROLOFF, Jürgen: *Apostelgeschichte*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1981. (NTD 5), 244.

12 Lídiára vonatkozóan lásd STERCK-DEGUELDRE, Jean P. informatív redakciótörténeti munkáját: *Eine Frau namens Lydia. Zu Geschichte und Komposition der Apostelgeschichte 16,11-15,40*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2004. (WUNT II/176)

nyerhette az *incola* státust is, azaz felvették a város lakosai közé, de nem rendelkezett római polgárjoggal. Saját háza van Filippiben, gazdaságilag sikeres vállalkozó. A hellén kultúra nem biztosított olyan jogokat a nőknek, mint a férfiaknak. Ennek ellenére voltak bizonyos lehetőségeik nekik is, amelyeket a Lídiához hasonló bátrabb, önállóbb személyiségek jól ki tudtak használni. Ez zsidó környezetben jóval nehezebb lett volna. Nem tudjuk, hogy özvegy volt-e, vagy családirag független, mivel Lukács ugyan precízen, de nagyon röviden, csupán néhány szóval jellemzi Lídiát.

4. Az istenfélő asszony

Lukács Lídiát a *σεβομένη τὸν θεόν* (14. v.) jelzővel illeti, vagyis a zsidósághoz közel álló pogány asszonynak írja le. A *σεβόμενος τὸν θεόν*, ill. *φοβούμενος τὸν θεόν* fogalompár más ókori szövegekből is ismeretes. Az Újszövetségben, illetve az *opus lucanum*-ban olyan pogányokat jelöl, akik a zsidóság vallása iránt érdeklődnek. Lukács a zsidó vallásra áttért prozelitusok csoportjától jól elkülöníti az „istenfélőket” (pl. ApCsel 2,11; 6,5).¹³ Nincsenek adataink arra nézve, hogy a Kr.u. 1. században milyen minimális követelményeknek kellett eleget tennie az istenfélők csoportjának például a zsidó étkezési és tisztasági törvények vonatkozásában. Az azonban sokatmondó, hogy Pálék csupán Lídia és a háznép megkeresztelkedése után fogadják el a hívást, és szállnak meg Lídia házában (15. v.). Vagyis *de iure* az istenfélő még pogány a zsidó ember szemében. Hasonlóan „tisztátalannak” számít megkeresztelkedéséig – „igaz” volta ellenére – Kornéliusz is (10,22.28; 11,3). Az istenfélők némelyike csak politikai vonatkozásban gondolkodott pozitívan a zsidókról, esetleg becsülték etikai tanításait, illetve monotheizmusukat. Mások zsidó szokásokat vettek fel, a zsidók istenét pedig besorolták pogány panteonjuk istenei közé. És voltak olyan istenfélők, akik egyedül a zsidók Istenét tisztelték, a korábbi pogány szokásaiknak és bálványisteneiknek búcsút intettek, hogy csatlakozhassanak egy-egy zsinagógai közösséghez. Ezek részt vettek az istentiszteleteken, megtartották a Nőé-fiak törvényét, de nem lettek végérvényesen a zsidóság tagjai. Ilyen típusú „istenfélő” lehetett Lídia is.

13 Gyors tájékozódásként lásd VARGA Zsigmond szótárának szócikkeit: *φοβέω, σέβομαι, προσηλύτος*. Néhány „istenfélőkre” vonatkozó locus az ApCsel-ben: 10,2; 11,18; 13,16.26; 17,4.17; 18,17.

5. A bíboráru kereskedelem

Foglalkozására nézve Lídia bíboráruval kereskedő asszony volt (14. v.: πορφύρωπις).¹⁴ Szerencsés módon két fennmaradt felirat is bizonyítja, hogy a bennünket érdeklő időintervallumban nem csak bíboráru kereskedés volt Filippiben, hanem bíborfestő céh is működött. Az egyik egy latin nyelvű felirattöredék, amely jelzi a szakma jelenlétét: *purpurarius*, a másik pedig görög nyelven utal arra, hogy éppen egy bizonyos, Thiatirából származó mester, Lykosz fia Antiokhosz, a Filippiben dolgozó bíborfestők céhének (*collegium*) a vezetője.¹⁵ Lídia szintén a kis-ázsiai Thiatirából származó bíborárus, tehát a régészeti leletek nagyszerű bizonyítékai Lukács precíz történetírói tevékenységének (vö. Lk 1,3) Lídia származása és foglalkozása tekintetében egyaránt. Ez a város a Lykosz folyó mellett, a Pergamonból Szárdiszba vezető út mentén volt (ma: Akhiszár Törökországban), és az Ókorban különösen textilmanufaktúráiról és bíboráru-iparáról volt ismert. A bíborfestéket az Ókorban főként a trombita-csigából és a bíborcsigából (*Murex/Bolinus brandaris*) nyerték, emellett azonban használtak (gyengébb minőségű) növényi festéket is a kelmék színezéséhez. Mivel nagy mennyiségű csiga kellett a festékanyaghoz, és a színezőanyag elkészítése is körülményes volt, ezért az igazi bíboráru a luxuscikkek közé tartozott. Lídia potenciális vásárlói ennek megfelelően elsősorban a gazdag, előkelő emberek, hivatalnokok köréből kerültek ki, akik meg tudták fizetni a drága árut. Ilyen kereskedésekben azonban nem csak drága kelméket árusítottak (kendőket, terítőket, lepedőket, nyeregtakarókat, ágyneműket, esetleg *toga praetexta*-t), vagy szőnyegeket, hanem bíborcsigából készült festékeket, arcszínezőket, hajfestékeket stb. az alsóbb néprétegek számára. Sőt, az elégetett bíborcsiga porából por vagy kenőcs formájában gyógyyszerek is készültek különböző gyulladásokra.

Abból, hogy Lídia luxusáruval kereskedett, helytelen és elhamarkodott volna a szociális helyzetére következtetni, még kevésbé szabad őt a társadalmi felső réteghez (az ún. *honestiores*-hez) sorolni. Filippi városának felső ré-

14 STERCK-DEGUELDRE szép könyve külön fejezetet szentel a bíboráru előállításának, illetve az azzal való kereskedelemnek: *Eine Frau...*, i. m., 213–238. Az előállítás és a kereskedelem külön foglalkozási ág volt.

15 Részletes bemutatásukat lásd PILHOFER: *Philippi I. ...*, i. m., 177–187.: 646/L035 ([..] *RPVRARI*[..]), és 697/M580: *Ton próton ek tón porphyrobaph[ón An]tiokhon Lykou Thyateir[én]on euergēt[én] kai [...] hé polis et[ímése]* = „a bíborfestők első emberét, a thiatirai Lykosz fiát, Antiokhoszt, jötevőként és ... tiszteli a város”. A szóhasználatra nézve fontos tudni, hogy a görög nyelv különbséget tesz a bíborárus foglalkozás, valamint a bíborcsiga-halászköz, és a kelmefestők között. A latin nyelvben a *purpurarius* jelentheti a bíborfestőt és a bíboráruval kereskedő személyt egyaránt. Lídia bíborárus: πορφύρωπις πόλεως Θυατείρων.

tegét a dekuriókat adta, amely általában száz tanácstagból (*decuriones*) álló testület volt. Emellett nyilván lehettek olyan előkelő helyi családok, amelyek a *colonia* társadalmi ranglétra legfelső fokát jelentették. A dekuriók csoportjához tartoztak a *duumvirek* (*duumviri* = στρατηγοί vö. 20. v.), azaz a városi hivatalnokok. Bizonyos, hogy Lídiát e csoportok egyikébe sem lehet besorolni, annak ellenére sem, hogy Lukács általában szeret gazdag, előkelő embereket bemutatni.¹⁶ De sem a Fil-ben, sem az ApCsel-ben nem mutat semmi arra, hogy a helyi római felsőrétegből bárki is a gyülekezet tagja lett volna. Lídia valószínűleg az alsóbb társadalmi réteghez, az ún. *humiliores*-hez tartozhatott, annak lehetett jobb módú tagja. A bíborkelme magas ára ugyanis eleve feltételez bizonyos tökemennyiséget, ehhez jön még az alkalmazottak fizetése, az áruszállítás, a raktározás, stb. kérdése.

6. A missziói igehirdetés

Filippi görög nyelvű lakosai közül néhányan nyitottak voltak a zsidó vallás irányában. Ilyen volt Lídia is. A helyi zsidó közösség, mint már érintettük, meglehetősen kicsi volt. Istentiszteleti közösségüket Pál és Szilász a szokott módon, egy szombatnapon, az imádkozás helyén látogatja meg, hogy beszéljen nekik a feltámadt Úrról. Bár Lukács a leírásában csak „asszonyokat” (13. v.) említ, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy zsidó férfiak ne lettek volna jelen, hiszen férfiak nélkül az istentisztelet megtartása elképzelhetetlen.¹⁷ Nyilván az elbeszélés menete, mondanivalójának célja szempontjából nem gondolta fontosnak említésüket. Az mindenesetre bizonyos, hogy az itt használt kifejezésekkel egyértelműen zsidó istentiszteleti jelleget biztosít az összejövetelnek (τῆ τε ἡμέρα τῶν σαββάτων; συνέρχομαι; καθίζω; λαλέω; ἀκούω). Ám nehéz eldönteni, hogy teljes értékű istentisztelet volt-e, mivel

16 Gamáliel (5,34), Simon mágus (8,9-24), az etióp kincstárnok (8,27), Kornéliusz százados (10,1-48), I. Heródesz Agrippa (12,1-3.19-23), Szergiusz Paulusz ciprusi helytartó (13,6-12) Félix és Fesztusz római helytartó, II. Heródesz Agrippa (24,1-26,32), Publiusz földbíró, előljáró Málta szigetén (28,7).

17 A „minjan” (tkp. = „a szám”) a zsinagógai szóhasználatban azt a minimális férfi létszámot jelenti (tíz férfi), amely nélkül nem lehetett tartani hivatalos istentiszteletet, ill. bizonyos kultikus cselekményeket nem lehetett elvégezni (nem mondhatták el a *Sema*-t, a „Tizenhét kéréses imát”, felemelt kézzel az áldást stb.). Még ha a diaszpórában (és Filippi különösen az volt zsidó szempontból!) nem is vették mindig szigorúan ezt a szabályt, azzal számolnunk kell, hogy az Ókorban a zsidó nők férjük révén kapcsolódhattak be a zsinagógai közösség életébe. Vö. HAAG, Herbert: *Die biblischen Wurzeln des Minjan*, in: BETZ, Otto – HENGEL, Martin – SCHMIDT, Peter (ed.): *Abraham unser Vater. Juden und Christen im Gespräch. Festschrift für Otto Michel zum 60. Geburtstag*, Leiden/Köln, Brill, 1963. (AGSU 5), 235–242.

Lukács azonnal a lényegre tér, és az „egybegyűlt asszonyokat” említi, akik előtt az apostol bizonysgot tesz. Még célzottabban fogalmaz a továbbiakban: az Úr (ὁ κύριος), vagyis Jézus „megnyitotta” a Lídia szívét (διήνοιξεν τὴν καρδίαν), hogy figyeljen a hallottakra. A missziói igehirdetésnek, az igére figyelésnek Lukácsnál általában nagy jelentősége van. Meggyőződése szerint ahhoz, hogy hitre juthassunk, az ígét hirdetni kell, és meg kell hallani. A „szív megnyitása” tehát még nem a hitre jutás kifejezése, nem „belső megvilágosodásra” jutott Lídia. Hanem: amint az etióp főember előtt Fülöp előbb feltárta az Írás értelmét (ApCsel 8,31), és csak utána kereszttelkedik meg, hasonlóképpen hangzik Lídia számára előbb a missziói igehirdetés, miközben maga a feltámadt Úr teszi őt ígéje előtt nyitottá (vö. Lk 24,13-35).¹⁸

7. A megkeresztelt háznép

Lídia és háznépe (ὁ οἶκος αὐτῆς) megkeresztelkedésének közvetlen, minden átmenet nélküli említése mutatja, hogy a Lukácsra jellemző, „sűrített” történetírással van dolgunk. A pergő, „távirati” stílus egyúttal megerősíti az olvasót azon érzésében, miszerint az evangélium gyorsan terjed, az anyaszentegyház rohamosan növekszik. Arról egyébként magától Páltól vannak információink, hogy az apostol nemcsak egyes személyeket, hanem egész háznépeket is keresztelt (1Kor 1,14.16: Kriszpusz, Gájusz, Sztefanász háza népe). Lídia és háznépének megkeresztelése tehát jól beleillik a Pál apostorról alkotott képünkbe (ld. még 30-34. v.: a börtönőr és háznépének megkeresztelése). Az ApCsel-ben szemmel látható módon különösen erős missziói teológiai jelentősége van az egész háznép megkeresztelkedésének.¹⁹ Lukács már az evangéliumában gondosan előkészíti a háznép megkeresztelkedésének gondolatát. A 72 tanítvány kiküldésekor ugyanis ezt halljuk: „Ha... egy házba beléptek, először azt mondjátok: Békesség ennek a háznak! Ha ott a *békesség fia* lakozik, megnyugszik rajta a békességetek” (Lk 10,5-6). Ilyen „békesség fia” lesz az ApCsel-ben: Kornéliusz százados Cézareában (10,1-11,18), a börtönőr Filippiben (16,11-15), Kriszpusz zsinagógai előljáró Korinthusban (18,1-11) és természetesen Lídia Filippiben. Az egyén megkeresztelését követi a hozzá rendelt személyek megkeresztelkedése, vagyis a háznép megkeresztelkedése Lídia Krisztus-hitre térésének kollektív jeletet

18 Ennek ellenpéldái a zsidó Nagytanács „körülmetéletlen szívű” tagjai (ApCsel 7,51). A „szív körülmetélése” hasonló fogalmazás, mint a 16,15-ben a „szív megnyitása”.

19 Itt most nem térhetünk ki az „oikos-formulák” gyermekkeresztéssel kapcsolatos, sokszor tárgyalt kérdéskörére.

ad. Lukács teológiai gondolkodásában ugyanis nem csak Lídia, az első megtérő a fontos, hanem háznépének (ὁ οἶκος αὐτῆς) a megtérése is ugyanolyan jelentőséggel bír, mivel innen indul el a misszió a város, a *polis* felé.²⁰ Ezért kéri Lídia nyomatékosan a misszionáriusokat, hogy térjenek be házába, és szálljanak meg nála. A ház, a háznép (οἶκος) a keresztyén egyház első megjelenési formája az Újszövetségben.

8. Összefoglalás

Lídia a missziói teológia szempontjából meghatározó és iránymutató jeruzsálemi apostoli gyűlés (ApCsel 15) után az első megkeresztelt személy. Megkeresztelkedése tehát a lukácsi mű egyik fordulópontja, mivel Lídia alakja stratégiai jelentőséget nyer a szerző üdvösség-teológiai koncepciójában és missziói teológiájában. Ezt a fordulópontot mintegy előre jelzi az olvasó számára a Lukács által készített, az egész műben sajátosnak tekinthető leírás, miként viszi, sőt, szinte sodorja a Lélek, Jézus Leuke a misszionáriusokat Makedónia felé (16,6-7). Itt, Makedóniában érti meg a mindenkor olvasó (és nem csak Teofilosz, vö. Lk 1,3), hogy az apostoli zsinat nyitása a pogányok felé egy római *coloniában*, Filippiben, egy pogány, istenfélő *asszony* megkeresztelkedésével lett valósággá. A filippibeli keresztyén gyülekezet alapítójaként Lídia alakja az olvasó számára paradigmikus jelentőségűvé lesz, mivel magatartásába Lukács belesűríti keresztség-teológiájának leglényesebb vonásait. A későbbi nemzedékek így értik meg, hogy a megkeresztelkedéshez mindig hozzátartozik az igehirdetésre való „szívbeli” figyelés, annak befogadása, az üzenet megértését azonban maga az Úr adja. De ugyanúgy fontos Lukács számára a misszionáriusok befogadásának (Lk 10,5-6), és anyagi megsegítésének hangsúlyozása. Lídia tette szép illusztrációja ennek a keresztyén magatartásnak. A thesszalonikai Jászon példája arra hívja fel a figyelmet, hogy ez nem volt kockázat nélküli magatartás (ApCsel 17,1-9). Így lehet Lídia szavak nélkül is a hitvalló keresztyén bátorság példája.

20 Vö. STERCK-DEGUELDRE: *Eine Frau...*, i. m., 244.

